



Tiedeakatemioiden suomalaisessa tiedepolitiikassa

Jarmo Visakorpi



Järjestöinä tiedeakatemioiden ovat Suomessa melko tuntemattomia nykypolven tieteenharjoittajien keskuudessa puhumattakaan maallikoista, jotka eivät tunne niitä lainkaan. Akatemioiden on kunnia-asenne, mutta miten on tulevaisuuden laita?



Suomessa toimii kaksi tieteiden yleisseuraa eli Suomen Tiedeseura (Finska Vetenskaps-Societeten) ja Suomalainen Tiedeakatemia. Tämän lisäksi meillä toimii kaksi tekniikkaan rajoittunutta akatemiaa Teknillisten Tieteiden Akatemia ja sen ruotsinkielinen vastine, Svenska Tekniska Vetenskapsakademien. Vuodesta 1976 lukien on näillä akatemioiden ollut yhteistoimintaa Suomen Tiedeakatemiain Valtuuskunta.



Tiedeakatemioiden tulkittavia tieteenharjoittajien muodostamia järjestöjä on toiminnat ja toimii ilmeisesti kaikissa maissa, joissa yleensäkin harjoitetaan tieteellistä tutkimustyötä.



Uudenaikaiset tiedeakatemioiden syntyivät 1600-luvulla: esimerkiksi Italian päätieakatemia Accademia dei Lincei (1603) ja Englannin kuuluisa tiedeakatemia Royal Society (1662). Ruotsissa tällainen uudenaikainen tiedeakatemia Kungliga Vetenskapsakademie perustettiin Carl von Linnén suosituksesta 1739. Tiedeakatemioiden perustettiin Euroopassa erityisen kiivaaseen tahtiin 1700-luvun puolivälin jälkeen ja tuota aikaa tieteen institutionaalisen rakenteessa onkin kutsuttu tiedeakatemioiden ajaksi (Granö 1993).



Tiedeyliopisto-käsitteeseen ei vielä tuolloin ollut muodostunut. Nämä tiedeakatemioiden kutsutut järjestöt toimivat yleensä samankaltaisen järjestelmän pohjalta. Ne ovat tieteenharjoittajien itsensä perustamia, ei-valtiollisia yhdistyksiä, jotka tosin voivat saada huomattavassa määrin valtionapua ja niillä voi olla tehtäviä valtion tiedehallinnossa.



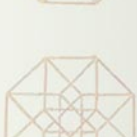
Olellista kuitenkin on, että ne ovat riippumattomia, ts. valitsevat jäsenensä ja hallintoelimensä itse. Toinen tyyppi on se, että jäsenmäärä on etukäteen rajoitettu ja uudet jäsenet valitaan ainoastaan tieteellisen tason perusteella. Ne edustavat siis jäsenistönä kautta huippututkimusta käyttäkseni tätä nykyisen suomalaisen tiedepolitiikan avainsanaa.



Vaikka tiedeakatemioiden ovat ns. yleistieteellisiä järjestöjä, niin käsitykset siitä mitä sanalla tiede tarkoitetaan ovat erilaisia. Tämän takia varsinkin luonnontieteet ja humanistiset tieteet sijoittuvat eri akatemioiden. Niinpä Royal Society on luonnontieteellinen akatemia (science) ja British Academy taas sen humanistinen vastine. Kungliga Vetenskapsakademien on luonnontieteellinen kun humanististen tieteiden harjoittajat Ruotsissa kuuluvat yleensä toiseen lähes yhtä vanhaan akatemiaan Kungliga Vitterhets, Historie och Antikvitetsakademien. Jotta tämä akatemioiden nimitysloki olisi vielä tätäkin monimutkaisempaa niin todettakoon, että eräissä maissa toimii valtion perustamia tiedemieskollegioita, joiden perustehtävä on kansallisen kulttuurin ja kielen vaaliminen. Näistä tunnetuimpia ovat Ranskan Akatemia, Kustaa III:n perustama Ruotsin Akatemia (Svenska Akademien) ja tietysti aikanaan meidän oma, vanha Suomen Akatemia – joka tosin oli toimialaltaan yleistieteellinen ja taiteellinen. Nykyinen uudenmuotoinen Suomen Akatemia edustaa tässä luokittelussa aivan omaa tyyppiään eli lähinnä valtion tiederahastoa tai -virastoa.



Suomen ensimmäinen tiedeakatemia, Suomen Tiedeseura, perustettiin 1838. Kun tuohon aikaan korkeamman sivistyksen kieli oli ruotsi tuli tiedeseurasta automaattisesti ruotsinkielinen ilman mitään sääntöpykälää. Toinen tiedeakatemioiden Suomalainen Tiedeakatemia syntyi sitten 70 vuotta myöhemmin eli 1908 selkeästi suomalais-kansallisessa ja kielipoliittisessa hengessä mikä ilmiö oli nähty jo aikaisemmin 1800-luvun loppupuolella monen tieteenalaseuran kohdalla. Aika on kuitenkin kulkenut tällaisen tiukan kielijaon ohi ja tänään kummallakin tiedeakatemioiden on useita samoja jäseniä. Yhdistymiskeskustelut ovat virinneet useita kertoja; vuonna 1976 perustettiinkin tällaisten neuvottelujen tuloksena yhteistoimintaa Suomen Tiedeakatemiain Valtuuskunta.



Suomen ensimmäinen tiedeakatemia, Suomen Tiedeseura, perustettiin 1838. Kun tuohon aikaan korkeamman sivistyksen kieli oli ruotsi tuli tiedeseurasta automaattisesti ruotsinkielinen ilman mitään sääntöpykälää. Toinen tiedeakatemioiden Suomalainen Tiedeakatemia syntyi sitten 70 vuotta myöhemmin eli 1908 selkeästi suomalais-kansallisessa ja kielipoliittisessa hengessä mikä ilmiö oli nähty jo aikaisemmin 1800-luvun loppupuolella monen tieteenalaseuran kohdalla. Aika on kuitenkin kulkenut tällaisen tiukan kielijaon ohi ja tänään kummallakin tiedeakatemioiden on useita samoja jäseniä. Yhdistymiskeskustelut ovat virinneet useita kertoja; vuonna 1976 perustettiinkin tällaisten neuvottelujen tuloksena yhteistoimintaa Suomen Tiedeakatemiain Valtuuskunta.



Suomen ensimmäinen tiedeakatemia, Suomen Tiedeseura, perustettiin 1838. Kun tuohon aikaan korkeamman sivistyksen kieli oli ruotsi tuli tiedeseurasta automaattisesti ruotsinkielinen ilman mitään sääntöpykälää. Toinen tiedeakatemioiden Suomalainen Tiedeakatemia syntyi sitten 70 vuotta myöhemmin eli 1908 selkeästi suomalais-kansallisessa ja kielipoliittisessa hengessä mikä ilmiö oli nähty jo aikaisemmin 1800-luvun loppupuolella monen tieteenalaseuran kohdalla. Aika on kuitenkin kulkenut tällaisen tiukan kielijaon ohi ja tänään kummallakin tiedeakatemioiden on useita samoja jäseniä. Yhdistymiskeskustelut ovat virinneet useita kertoja; vuonna 1976 perustettiinkin tällaisten neuvottelujen tuloksena yhteistoimintaa Suomen Tiedeakatemiain Valtuuskunta.



Tiedeakatemioiden Suomessa

Tiedeakatemioiden toiminta on Suomessa ollut varsinkin monipuolista ja kansainvälisesti ajatellen traditionalista: Toiminnan runkona on ollut ja on edelleenkin säännöllinen



kokoustoiminta, jossa perusideana on tieteidenvälisyys. Tieteen tulosten tunnetuksi tekemiseen kiinnitettiin jo varsin varhain huomiota vaikka voisi luulla, että tämä ilmiö on nykyisen mediayhteiskunnan tuotetta. Jo vuosisadan alussa järjesti tiedeakatemia luentotilaisuuksia yleisölle nimenomaan Helsingin ulkopuolella. Vuonna 1954 järjestettiin Tiedeakatemia aloitteesta ensimmäiset Tieteen päivät, jotka tosin sitten vasta 1977 ottivat nykyisen, säännöllisen muotonsa. Tieteen päiviä edelsivät 1920-luvulla kahdesti järjestetyt Tutkijainkokoukset.

Yleistajuisen tieteellisen aikakauslehden julkaisemista oli harkittu tiedeakatemia piirissä myös melkein alusta alkaen mutta suunnitelmat kypsyivät vasta 1970-luvun loppupuolella, Tiede 2000 -lehti alkoi ilmestyä 1980.

Keskeinen toimintamuoto on myös ollut julkaisutoiminta. Sen kustannuksista on pääasiassa vastannut Suomen valtio Suomen Akatemian kautta. Julkaisutuki kahdelle tiedeakatemiallemme on tällä hetkellä noin 1,5 milj. mk. Apurahojen ja tieteellisten palkintojen jakamisessa ovat tiedeakatemat myös uranuurtajia. Valtion apurahajärjestelmät ovat syntyneet paljon myöhemmin. Tiedeakatemia yhteydessä toimii mm. Vilho, Yrjö ja Kalle Väisälän rahasto, joka jakoi vuonna 1998 yhteensä 3,5 miljoonaa markkaa mikä on merkittävä summa kun se on kohdentunut suhteellisen rajatulle alalle eli matematiikkaan, fysiikkaan, geofysiikkaan ja astronomiaan.

Tiedeakatemat osallistuivat aikanaan myös useiden tutkimuslaitosten perustamiseen ja hallintaan. Tiedeakatemat ovat edellisen lisäksi toimeenpanneet ja osallistuneet erillisiin kansallisiin ja kansainvälisiin tutkimusprojekteihin.

Kansainvälinen yhteistyö

Tiedeakatemioiden merkittäväksi tehtäväksi muodostui myös kansainvälisten tiedesuhteiden hoito. Autonomian aikana Tiedeseura hoiti näitä suhteita, mutta varovaisesti itsenäistymiseen saakka.

Epäilemättä tärkein tapahtuma näiden suhteiden hoidossa on ollut tiedeakatemioiden liittyminen 1925 luonnontieteitä edustavaan kansainväliseen neuvostoon, nykyiseltä nimeltään International Council for Science (ICSU) ja sen jäsenunioneihin.

Nykyisin yhteyksiä hoitaa Suomen Tiedeakatemiat Valtuuskunta. ICSU:n ja sen alaisten unionien ja komiteoiden (40kpl) jäsenmaksuihin sekä kokousten matkakustannuksiin ohjataan runsaat 900 000 mk vuodessa valtion tukena juuri valtuuskunnan kautta. Humanistisella puolella vastaa kansainvälisestä yhteistyöstä UAI eli Union academique internationale, johon Tiedeakatemia liittyi 1929.

Tiedeakatemat kuuluvat valtuuskuntansa kautta Euroopan tiedeakatemioiden yhteiselimeen eli ALLEA'an (All European Academies), osallistuu IAP-järjestön (InterAcademy Panel on International Issues) toimintaan ja tukee Academia Europaea -järjestöä, jonka jäseneksi kutsutaan yksityisiä tieteenharjoittajia.

Yhteiskokouksissa Pohjoismaiden tiedeakatemioiden kanssa on jo pitkään voitu käydä hyödyllisiä keskusteluja akatemioiden toiminnasta kussakin maassa ja valtioiden yleisestä tiedepolitiikasta. Uutena yrityksenä on nyt jo muutaman vuoden ajan toiminut Pohjoismaiden ja Baltian tiedeakatemioiden yhteiskokoukset, jotka on tähän saakka järjestetty Baltian maissa. Seuraava yhteiskokous järjestetään Helsingissä vuonna 2000.

Tiedeakatemat suomalaisessa tiedepolitiikassa

Ruotsin Kuninkaallisen tiedeakatemia kansliassa toimii noin 30 viranhaltijaa. Kokoustoiminta ja jäsenkunta on suurimpiin osiin samanlainen kuin Suomessa. Akademia näyttää Ruotsissa huomattavaa roolia valtakunnan tiedepolitiikassa ja saa tämän johdosta merkittävästi valtionapua. Vuosibudjetti on noin 100 milj. Kr, josta neljäsosa valtionapua. Akatemian tehtävä työnjaon mukaan on huolehtia kansainvälisistä suhteista akatemioiden välisen vaihtosopimusten ja kansainvälisten järjestöjen jäsenyyksien kautta. Tutkijoiden vaihto-ohjelma käsittääkin noin 600 tutkijaa vuodessa. Myös Ruotsissa akademia on perustanut lukuisia tutkimuslaitoksia, joista useimmat ovat nyt siirtyneet valtion laitoksiksi. Ruotsin tiedeakatemia erikoistehtävä, josta se on tullut varsin kuuluisaksi on Nobelin palkinnon jakaminen fysiikan, kemian ja taloustieteiden aloilla. Nobelin säätiö hoitaa itse säätiön talouden mutta palkintojen jako on annettu muiden tehtäväksi ja em. palkintojen osalta juuri tiedeakatemialle.

Mikä siten on omien tiedeakatemioidemme rooli suomalaisessa tiedepolitiikassa? Tiedeakatemiamme ovat tiedepolitiikan uranuurtajia maassamme vaikka tämä

tiedepolitiikka-sana on tullut käyttöön paljon myöhemmin ja oikeastaan vasta sitten kun syntyi valtiollinen tiedepolitiikka. Kummankin tiedeakatemian sääntöjen mukaan tieteellisen tutkimustyön edistäminen on niiden perustehtävä ja tämän tehtävän toteuttaminen on juuri tiedepolitiikkaa.

Ensimmäinen valtiollinen tiedepoliittinen asiantuntijaelin oli 1918 asetettu Tieteellinen keskustoimikunta, joka osallistui valtionapujen jakoon. Tätä ennen Tiedeseura toimi senaatin tieteellisenä asiantuntijana. Vuonna 1936 opetusministeriö asetti asiantuntijalautakunnan jakamaan nuorille tutkijoille apurahoja. Valtiollinen tiedepolitiikka oli siis alussa ja Tiedeakatemioidella oli edelleen vankka edustus näissä asiantuntijaelimissä.

Sodan jälkeen perustettu Suomen Akatemia otti myös tiedepoliittisia tehtäviä. Akateemikko A. I. Virtasen aloitteen pohjalta perustettiinkin 1950 kaksi valtion tieteellistä toimikuntaa, luonnontieteellinen ja humanistinen sekä niille keskuselin. Valtion tiedejärjestelmä oli nyt syntymässä. Tiedeakatemioidella oli merkittävä edustus näissä toimikunnissa siten, että opetusministeriö nimitti toimikunnat yleensä tiedeakatemioiden esityksen perusteella puheenjohtajaa lukuunottamatta. Tiedeakatemat edustivat siis tiedeyhteisöä valtiovaltaan päin.

Vuonna 1961 säädettiin laki tieteellisen tutkimuksen järjestelystä maassa ja asetuksella toimikuntien määrää lisättiin kuuteen. Niiden puheenjohtajat ja varapuheenjohtajat muodostivat toimikuntien yhteiselimen. Valtion tukemaa tutkimustoimintaa oltiin tällöin yleensäkin laajentamassa ja tehostamassa, joten voidaan katsoa valtion tiedepolitiikan alkaneen juuri tänä aikakautena (Immonen 1995). Asetus toimikunnista määritteli myös kuinka toimikuntien jäsenet tuli nimetä. Nyt enin osa toimikuntien jäsenpaikoista siirrettiin korkeakoulujen, tutkimuslaitosten sekä eräiden virastojen ehdotettavaksi joskin tiedeakatemioidella oli vielä kohtalaisen suuri mandaatti eli 19 paikkaa 60:stä. Oli kuitenkin selvää, että tiedeakatemioiden valtakausi oli päättymässä. Tieteen yleisseurojen kiintiöt kuten muutkin kiintiöt poistettiin 1973. Kansainvälisten suhteiden hoito oli ollut eräs tiedeakatemioiden perustehtävä jo kauan. Uusimuotoisen Suomen Akatemian tehtäväksi kuitenkin tuli myös kansainvälisten tiedesuhteiden kokonaisvaltainen hoito. Tosin eräät kansainväliset järjestöt kuten ICSU halusivat yhteistyökumppaneikseen riippumattomia, ei-valtiollisia järjestöjä. Tämän takia tiedeakatemioidelle ja seuroille jätettiin tällainen hallituksista riippumaton yhteistyö. Niidenkin osalta Akatemialla oli seuranta- ja koordinoituvastuu lähinnä valtionavun myöntämisen kannalta.

Esimerkkinä muuttuneista käytännöistä mainittakoon, että tiedeakatemat olivat solmineet yhteistyösopimuksen Royal Society'n ja British Academy'n kanssa jo 1960-luvulla. Vuonna 1973 opetusministeriö siirsi näiden suhteiden hoidon Suomen Akatemian ja tiedeakatemioiden yhteiselle toimikunnalle ja seuraavana vuonna kokonaan Akatemialle. Tiedeakatemioiden sopimukset jäivät vain paperille.

Suomen Akatemian tiedepolitiikkaa tutkinut Kari Immonen (1995) kirjoittaakin varsin sattuvasti tilanteesta seuraavaa: "Opetusministeriössä näyttää vallinneen varsin vahva epäluottamus tieteellisten keskusseurojen kykyyn hoitaa kansainvälisiä suhteita. Seuroja vierastettiin ylipäättäenkin. Niitä pidettiin organisaatiomuodoltaan vanhentuneina professorikerhoina, joiden hierarkkisuus ei oikein sopinut uuden tiedepolitiikan suhteellisen radikaaliin ja tasa-arvoa korostavaan kokonaisnäkemykseen."

Tämä tilanne aikaansai tiedeakatemioiden piirissä paljon huolta. Vuonna 1975 Suomalaisen Tiedeakatemian esimieheksi valitti Mikko Juva pyrki turvaamaan tiedeakatemioiden roolin näiden kansainvälisten suhteiden hoidossa. Eräänä seurauksena tilanteesta oli sitten myös tiedeakatemioiden yhteistyöelimen, tiedeakatemian valtuuskunnan perustaminen 1976 ensimmäisenä puheenjohtajanaan juuri Mikko Juva. Tämä oli myös tietynlainen päätöspiste akatemioiden yhdentymiskeskustelulle.

Hallituksista riippumattomien kansainvälisten tiedesuhteiden hoito siirtyikin juuri valtuuskunnalle, jonka kautta ne tapahtuvat tänäkin päivänä ja suoraan opetusministeriön rahoittamana kuten muukin valtuuskunnan sinänsä vähäinen toiminta.

Opetusministeriö asetti 1977 varsin arvovaltaisen työryhmän puheenjohtajanaan Markku Linna selvittämään tieteellisten seurojen asemaa ja tehtäviä. Työryhmä katsoi, että tiedeakatemioiden olennaisimpiin tehtäviin kuuluu kansainvälisten suhteiden hoito ja tässä suhteessa pitäisi Suomen Akatemian ja tiedeakatemioiden välillä sopia yhteistyöstä ja työnjaosta. Työryhmä piti tiedeakatemioiden keskinäistä yhteistyötä välttämättömänä ja toivoi, että pitkällä tähtäimellä akatemat voisivat yhdistyä.

Tiedeakatemioiden tulevaisuus

Tiedeakatemioiden tulevaisuuden tehtäviä pohdittaessa on todettava, että nykyisin toteutettavalla kokoustoiminnalla on vankka kannatus ja voisipa ehkä sanoa, että tällä hetkellä kasvussa oleva. Tähän kategoriaan voidaan lukea myös Tieteen päivät. Näihin toimintamuotoihin liittyy sekä tieteiden yhteyden eli generalismin painottaminen sekä tieteestä tiedoittaminen tiedemaailman ulkopuolelle eli juuri kaksi tiedeakatemioiden toiminnan perustavoitetta. Ongelmana on vain näiden toimintojen paikallisuus eli keskittyminen Helsinkiin kun yliopistolaitos on sensijaan laajalti hajasijoitettu. Tiedeakatemioiden kokoukset Helsingin ulkopuolella kerran vuodessa tapahtuvina eivät ole tätä ongelmaa ratkaisseet. Tieteen päivien saattaminen kiertoan on ollutkin esitysten kohteena aina silloin tällöin – mutta vailla suurempaa kannatusta. Yksi mahdollisuus voisi olla kokeilla paikallisia tiedeklubeja ainakin suuremmissa keskuksissa, joiden kokouksissa tiedeakatemioiden pääkaupunkiseudun jäsenet voisivat vieraila alustajina. Aloitteiden täytyisi kuitenkin tulla paikallisilta toimijoilta koska ainakin Suomalaisen Tiedeakatemian Helsingin ulkopuoliset tilaisuudet ovat menestyneet kokemukseni mukaan varsin kehnosti. Tiedepoliitikassa tiedeakatemioiden vaikutusvalta on ollut 70-luvun suurten muutosten jälkeen lähes olematon. Tosin tiedeakatemioiden pyydetään edelleenkin monien muiden tahojen lisäksi ehdotuksia tieteellisten toimikuntien jäseniksi ja saa sen vaikutelman, että aivan viimeisillä kerroilla näillä ehdotuksilla on voinut olla myös vaikutusta. Toiselta puolen katsoisin kuitenkin, että ainakin teoreettisesti mahdollisuudet siihen, että tiedeakatemioiden suurta asiantuntemusta käytettäisiin entistä enemmän tiedepoliitikan valmistelussa ovat edelleen olemassa. Eräs ratkaisu voisi olla edustajan saaminen tiede- ja teknologianeuvostoon ja virallinen asema lausuntojen antajana tärkeissä tiedepoliittisissa kysymyksissä.

Muuttuvatko tiedeakatemit?

Tieteellisten seurojen asemaa tutkinut toimikunta (Linna 1977) totesi mietinnössään, että "tiedeakatemian organisaation puutteellisuuden ja niiden erillisyyden vuoksi näiden huomattavana pidettävä asiantuntemus ei nykyään myöskään pääse tutkimuspoliittisessa keskustelussa esiin". Varmaan pitääkin paikkansa, että traditioita tiukasti noudattavien tiedeakatemioiden hallinto ja toiminta ei ole sellaista, että niille voitaisiin antaa huomattavasti lisää tiedepoliittista vastuuta. Tosin pieniä, sisäisiä muutoksia on jo tapahtunut toiminnan tehostamisen suuntaan: Tiedeakatemian esimies valitaan nykyisin kahdeksi vuodeksi kerrallaan ja pääsihteerin sekä kansliasihteerin työaikaa on lisätty. Mutta muitakin toimenpiteitä tarvitaan. Olisi ehdottomasti varmistuttava siitä, että jäsenkunta on edustava, ts. että se vastaa tieteen nykyisen jakautuman painopisteitä. Myös tutkimustyön hajasijoittuminen valtakuntaan olisi huomioitava. Vakinaisen henkilökunnan määrää olisi myös ehdottomasti lisättävä. On myös ilmeistä, että juuri Tiedeakatemian valtuuskunnan perustaminen tulkittiin valtiovallan (opetusministeriön) taholla myönteiseksi tapahtumaksi, koska sen kautta on olemassa yksi toimija kansainvälisissä suhteissa ja myös kotimaisissa tiedepoliittisissa kysymyksissä. Ei ole myöskään syytä unohtaa yhteyttä tieteellisiin erikoisuroihin. Vaikka tiedeakatemiollamme on osastonsa ja tiedealapohjaiset ryhmät eivät nämä kuitenkaan useinkaan vastaa tieteellisten erikoisurojen toimintakykyä silloinkin tällaista tarvitaan esimerkiksi kansainvälisissä suhteissa. Tiedeakatemioiden on siis varsin kunniakas menneisyys, tulevaisuudesta sen sijaan on syytä käydä keskustelua.

KIRJALLISUUTTA

Elfving, G. & Mickwitz, G. (1988): Suomen Tiedeseuran kolmas puolivuosisata 1938-1987. Bidrag till Kännedom av Finlands Natur och Folk, 136b. Suomen Tiedeseura, Helsinki.
Granö, O. (1993): Tutkimuksen ja ylimmän opetuksen keskinäisen suhteen kehitys Suomessa. Teoksessa Tuhkanen, T., Pispala, E. & Virtanen, K. (toim.): Keskusteluja professorin kanssa. Turun yliopisto. Historian laitoksen julkaisu n:o 28.
Halila, A. (1987): Suomalainen Tiedeakatemia 1908-1983. Suomalainen Tiedeakatemia, Helsinki.
Tieteellisten seurojen asema ja tehtävät. Komiteamietintö 1977:62. Helsinki
Immonen, K. (1995): Suomen Akatemia. Kustannusosakeyhtiö Otava, Helsinki.

*Kirjoittaja on Suomen Tiedeakatemian Valtuuskunnan
puheenjohtaja sekä Tampereen yliopiston emerituskansleri.
Kirjoitus perustuu Tieteellisten seurain valtuuskunnan
vuosikokousesitelmään 18.3.*

